

Oshana Chanebika D.

Roll No. :- 255 (COC2025255)

Sem :- 1

Paper Code :- MJ - EPS - 101

Inclusive Education and
Psychological Strategies

જેની સંબંધ શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અને સમસ્યાઓ સાથે છે. અન્ય ક્ષેત્રોમાં જેમ તો શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની સંબંધ શૈક્ષણિક પ્રક્રિયાઓની સમસ્યાઓ અને સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ સાથે છે. આ રીતે એવું કહી શકાય કે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન (Educational Psychology) શિક્ષણ સંબંધિત સમસ્યાઓ ઉપર વિચાર-વિમર્શ, વિશ્લેષણ અને વૈજ્ઞાનિક ઉકેલ પ્રસ્તુત કરે છે. આ મૂળ તથ્યને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે કેટલાંક મનોવૈજ્ઞાનિકો દ્વારા શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની ક્ષેત્રમાં આપેલી પરિભાષાઓને આ રીતે ઉદ્ધારિત કરી શકીએ છીએ,

શિક્કનરે (Skinner, 1962) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનને પરિભાષિત કરતાં જણાવ્યું છે કે, "શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન, મનોવિજ્ઞાનની એ શાખા છે, જે શીખવા અને શીખવાડવાની પ્રક્રિયાઓ અભ્યાસ કરે છે."

જેમ્સ ફ્રેવર (James Frever, 1964) અનુસાર, "શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વ્યવહારિક મનોવિજ્ઞાન (Applied Psychology) ની એક એવી શાખા છે, જે શિક્ષણમાં મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમો અને પરિભાષાઓ ઉપયોગથી અને સાથે-સાથે શિક્ષણની સમસ્યાઓના મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ સાથે સંબંધિત હોય છે."

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ માંની એ પદ્ધતિઓ 1) મુલાકાત પદ્ધતિ અને 2) સજ્જાવલિ પદ્ધતિ આ બંનેનું વિસ્તૃત વર્ણન નીચે મુજબ છે.

1) સજ્જાવલિ પદ્ધતિ (Questionnaire method) :-

સજ્જાવલિ પદ્ધતિ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની જે એક મુખ્ય પદ્ધતિમાં પ્રજ્ઞાની એક લાંબી યાદી તૈયાર કરવામાં આવે છે જેમાં પ્રજ્ઞા અને તેના જવાબ (જે સામાન્ય રીતે "હા-ના")

અથવા "માથું - ખોડું" હોય હોય પણ હોપેલાં હોય છે. બાળક એવા પ્રશ્નોને એક-એક કરીને પાંચે હો અને પોતાના માટે જે ઉત્તરઓની માગી સમજે હોય તેની ઉપર ચિહ્ન કરતાં મથે હો. ત્યારબાદ આવા જવાબોનું વિશ્લેષણ કરીને બાળકની આદતો, શાલિશુચિઓ, મનીષ્ણિઓ વગેરે નો અંશ મેળવવામાં આવે છે.

રિલી એન લેવિસ (Riley and Lewis 1983) અનુસાર, રીસનિક મનોવિજ્ઞાનમાં જેવી પણ પ્રજ્ઞાવલી ની ઉત્પત્તિ કરવામાં આવે છે, તેને નીચે દર્શાવેલ બે ભાગોમાં વહેંચી શકાય છે :

- 1) ખુલ્લા અરૂપની પ્રજ્ઞાવલી (Open Form questionnaires)
- 2) બંદ - અરૂપની પ્રજ્ઞાવલી (Closed Form questionnaires).

ખુલ્લી - અરૂપની પ્રજ્ઞાવલી એવી પ્રજ્ઞાવલીને કહેવામાં આવે છે કે જેના પ્રશ્નોના જવાબ કોઈ નિશ્ચિત અરૂપ આપવામાં આવેલા કાબે જેવાં કે "હા - ના" દ્વારા નથી આપી શકાતાં, પરંતુ તેની જવાબ સામાન્ય રીતે એક-બે લીટી લખીને બાળકે આપવાની હોય છે. ખુલ્લા અરૂપની પ્રજ્ઞાવલીના પ્રશ્નોના એક-બે નમૂનાઓ આ મુજબ છે :

(i) પોતાના વર્ગમાં નિયંત્રણનાં સ્વરૂપે મળતી રાખવા માટે તમે શું મુશ્કેલ કરવા ઇચ્છો છો ?

(ii) વિદ્યાર્થી - નિયંત્રણના ઇનવાના કયાં - કયાં કરતો હો ?

બંદ - અરૂપ પ્રજ્ઞાવલી એવી પ્રજ્ઞાવલીને કહેવામાં આવે છે કે જેમાં પ્રશ્નોના જવાબ આપવામાં આવેલાં જવાબો જેવાં કે "હા - ના" અથવા "માથું - ખોડું" ગાંધી કોઈ એકની પસંદગી કરીને બાળકે આપવાનાં હોય છે. બંદ - અરૂપ પ્રજ્ઞાવલીના એક-બે નમૂના આ પ્રકારના છે :

(i) શું તમને વર્ગમાં વિદ્યા થઈને ખોલવામાં આવકાર થાય છે?
હા / ના

(ii) શું તમને ગણિતના શિક્ષકથી ખુબ ડર લાગે છે?
હા / ના

(iii) શું તમે દરરોજ હાથકામ (Home work) કરીને વર્ગમાં આવો છો?
હા / ના

સંસ્કૃતીની પ્રકાર ત્રણ પ્રકાર છે. એક Open-
ness ની હોય છે. બીજી Closed-ness ની હોય.
તેની ઉપર હંમેશાં બાબતોના વ્યક્તિત્વના એવા પાસાઓ
પરિચીત થાય છે અને માન્ય મૂલ્યોથી પ્રભાવિત થવાની
હોય છે. જેના કારણે તેનું નિર્ણય કરવામાં આવ્યું છે
શરૂઆતમાં શિક્ષક દ્વારા સંસ્કૃતીની પદ્ધતિનો ઉપયોગ
પિદાથીઓની અભિવ્યક્તિ, કમતા, અભિવ્યક્તિ, સનીવલન,
તેમના વ્યક્તિત્વના કોઈક વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ જેવા કે
આત્મવિશ્વાસ, પ્રભુત્વ (Dominance), અંતર્ગતતા (Intro-
version), બહિર્ગતતા (Extroversion) વગેરેની સહનતાપૂર્વક
માનવા માટે કરવામાં આવે છે. સંસ્કૃતી પદ્ધતિની સહ-
નતા એ બાબત ઉપર આધારિત છે કે તેમાં પૂછવામાં
આવેલાં સવાલોની ભાષામાં અસપષ્ટતા એ બાબત ઉપર
આધારિત છે કે તેમાં પૂછવામાં આવેલાં સવાલોની ભાષા
માં અસપષ્ટતા (Vagueness) ન હોય અને સાથે-સાથે
તેનું અર્થ એવું હોય કે બાબતો તેની જવાબ કોઈ પણ
મતના અવકાશ વગર આપી શકે.

સંસ્કૃતી પદ્ધતિ કોઈક લાભ અને ગર્વિષ્ટતાથી
દેરાઈ છે. આ પદ્ધતિના મુખ્ય લાભ નીચે મુજબ
છે કે -

* લાલ ઈ

(i) પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિ દ્વારા ઓછા સમયમાં જ દાતાં બાળકો અથવા વિદ્યાર્થીઓના સહુલો (Intants), કમતા, મનોવલન (Mental power) અને અભિરુચિનું માપન કરી લેવામાં આવે છે. કારણ કે પ્રજ્ઞાવલીની પ્રયોગ ઓછા સમયે ઓછા જુદામાં સરળતાથી કરી શકાય છે.

(ii) પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિમાં સરળતાની ગુણ મેળા મળે છે. આને પ્રયોગ કરવા માટે શિક્ષકો અથવા વૈજ્ઞાનિક મનોવૈજ્ઞાનિકોને કોઈ વિશેષ પ્રશિક્ષણ (Training) ની જરૂર નથી પડતી.

(iii) પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિ ઓછા વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકો માટે વધુ લાભદાયી સાબિત થઈ છે, જે કારણ છે અને અંતર્ગત પ્રક્રિયા હોય છે. રિલી અને લેવિસ (Riley and Lewis, 1986) જણાવ્યું છે કે આ પ્રકારના બાળકો જેવી કારી રીતે પ્રજ્ઞાવલીના પ્રશ્નોના જવાબ આપીને પોતાને અભિવ્યક્ત કરી શકે છે અને ઓછા સ્વાભાવિક અને સહજ રીતે જવાબ આપી શકે છે. તેથી કોઈ અન્ય પદ્ધતિ કરી શકતા નથી. આમ, પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિની ઓછા વિશેષ ગુણો પણ જણાવવામાં આવ્યા છે કે આ બાળકોને વિશેષરૂપે સંકીર્ણતા અને અંતર્ગત બાળકોને ઓછા સમયે તેમજ સ્વાભાવિક જવાબ આપવા માટે ઓછા વિશેષ લાભાવરત તૈયાર કરે છે.

(iv) પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિની ઓછા લાભો પણ જણાવવામાં આવ્યા છે કે આના દ્વારા કેટલાંક ચોક્કસ પ્રકારના પિડલાં બાળકો, જેમ કે ભૂલો - ગભો ભૂલ - બહિર બાળકોના સહુલોની પણ અભ્યાસ કરી શકાય છે. આવા બાળકોને અન્ય પદ્ધતિથી ઓછા કે સુભાષણ પદ્ધતિ (Interview)

method ડી થી અભ્યાસ કરવો મુશ્કેલ છે.

આવાં લાભ હોવા છતાં પણ પ્રજાવલી પદ્ધતિની કૌટલીક મર્યાદાઓ પણ છે જે નીચે મુજબ છે :-

* મર્યાદાઓ :-

(i) પ્રજાવલી પદ્ધતિની સૌથી મુખ્ય મર્યાદા ઔપચારિકતામાં આપે છે કે તેમાં વિદ્યાર્થી અથવા બાળક મરજતાથી માયો પ્રતિભા લૂપાવીને તેની જગ્યાએ ઉપમવી કાઢેલ જવાબ (Fixed answer) આપવામાં સમર્થ બની મર્ય છે. આણું થવાથી પ્રજાવલી પદ્ધતિની ચર્ચાતા (Validity) થાની ઔછી થઈ મર્ય છે, કારણ કે આનાથી વિદ્યાર્થીઓ વિશે સાચી મુશનાઓ નથી મળી શકતી.

(ii) પ્રજાવલી પદ્ધતિમાં ઔષ્ણાત્મલક્ષિતા (Subjectivity) નો ગુણ મેવા મળે છે. અન્ય ક્ષેત્રોમાં જલાવીએ તો, આ પદ્ધતિ થી પ્રાપ્ત થયેલ જવાબોનું મૂલ્યાંકન અમે વિશ્લેષણ કરતી વખતે આસ કરીને આરે ખુલા - સ્વરૂપની પ્રજાવલી નો ઉપયોગ કરવામાં આપ્યો હોય ત્યારે વિશ્લેષકો અને અભ્યાસકર્તાઓની પૌતાની વ્યક્તિગત દારણા અને પૂર્વગ્રહ (Prejudice) નો વધુ પ્રભાવ પડે છે, જેનું પરિણામ ઔ આપે છે કે, પ્રજાવલી પદ્ધતિની વિશ્વસનીયતા થાની ઔછી થઈ મર્ય છે.

(iii) ક્યારેક ઔણું પણ કોવામાં આપ્યું હો કે પ્રજાવલી પદ્ધતિમાં કેટલાંક ઔણાં પ્રજ્ઞોના સમાવેશ કરવામાં આપે છે જેની અર્થ ઔક બાબકથી બીકે બાબક પૌતપૌતાના દષ્ટિકોણથી અલગ - અલગ રીતે તારવતા હોય છે. આણું પરિણામ ઔ આપે છે કે પ્રજાવલીની ચર્ચાતા

પૂણ જ દારી મય હો અને તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલી મૂલનાઓ ઉપર વધુ ભરોસો નથી કરી શકાતો.

(iv) પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિની એક મર્યાદા એ પણ બતાવવામાં આવી છે કે બાળક દરેકની પાળ ક્યારેક આ પ્રશ્નો ના સાચા જવાબો નથી આપી શકતા, કારણ કે પ્રજ્ઞા ધી સંબંધિત ખોટાની ભૂલકાળની અનુભૂતિઓનું પુનઃ આલેખ (recall) ખોટાની અપરિપક્વતા માનસિક અવસ્થાઓ (Immature mental conditions) ને લીધે નથી કરી શકતાં. આવી અવસ્થામાં પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિને મૂલનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ન તો વધુ વિશ્વસનીય હોય છે અને ન તો વધુ માન્ય બેળ હોય છે.

આવા અવગુણો હોવા છતાં પણ પ્રજ્ઞાવલી પદ્ધતિની ઉપયોગ શૌકલિક મનોવૈજ્ઞાનિકો દ્વારા બાળકોની અભિરુચિ, મનોવલન, અભગુણો (Abilities) વગેરેના અભ્યાસમાં મોટા ભાગે કરવામાં આવે છે.

2) મુલાકાત પદ્ધતિ (Interview method) :-

મુલાકાત પદ્ધતિની ઉપયોગ પણ શૌકલિક મનોવિજ્ઞાનમાં કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ દ્વારા શૌકલિક મનોવૈજ્ઞાનિક વિદ્યાર્થીઓની અભિરુચિઓ, રીઝવાઓ, મનોવલનો સંબંધિત મગસ્યાઓનું અભ્યાસ કરે છે. મુલાકાત પદ્ધતિથી પ્રશિક્ષિત અને કુશળ શૌકલિક મનોવૈજ્ઞાનિક વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકોની એક-એક કરીને સંઘવા એક નાનું જૂથ બનાવીને એક સરખા પરિસ્થિતિ (Free to free situation) માં કેટલાંક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે. અને આપવામાં આવેલા જવાબોના વિશ્લેષણ ના આધારે વિદ્યાર્થીની અભિરુચિઓ, મનોવલનો વગેરે

પરો એક ચોક્કસ નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચી છે. આવી મુલાકાતનો ઉપયોગ શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક બાળકોના સમાયોજન સંબંધિત સમસ્યાઓની અભ્યાસ કરવામાં અને સાથે-સાથે તેમનું શૈક્ષણિક અને વ્યવસાયિક માર્ગદર્શન કરવામાં પણ મદદરૂપ બને છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં બે પ્રકારની મુલાકાત (Interview) નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે :-

- ૧) સંરચિત મુલાકાત (Structured Interview)
- ૨) અસંરચિત મુલાકાત (Unstructured Interview)

સંરચિત મુલાકાતમાં શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક પહેલાંથી એવું નક્કી કરી લે છે કે વિદ્યાર્થીઓમાંથી તેઓ કયા-કયા પ્રશ્નો પૂછશે અને પ્રશ્ન પૂછવાની ક્રમ શું હશે. સામાન્ય રીતે જે ક્રમ નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે તે જ ક્રમમાં દરેક બાળકે તે વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે. આની વિશેષ લાભ એ જણાવવામાં આવ્યો છે કે આ પ્રકારની મુલાકાતમાં આત્મલક્ષિતા વધુ હોય છે અને સાથે-સાથે તેમાં કમબદ્ધતા પણ વધુ હોય છે.

અસંરચિત મુલાકાત એવી મુલાકાતને કહેવામાં આવે છે, જેમાં મુલાકાતકર્તા પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ ચીત્તાના મનથી નિર્ધારિત કરે છે અને તે દરેક બાળકોને કોઈ એક નિર્ધારિત ક્રમમાં પ્રશ્નો નથી પૂછતાં. કેટલાંક બાળકો ની એક પ્રકારના પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે, તે કેટલાંક અન્ય બાળકોને અન્ય પ્રકારના પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે. આપવામાં આવેલા જવાબોનું વિશ્લેષણ કરીને મુલાકાતકર્તા બાળકોની અનિચ્છા, મનોવલણ અથવા અન્ય સહયુગી

પિરો એક નિશ્ચિત નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચે છે.

શૈક્ષણિક દૃષ્ટિકોણ (Educational point of view) થી કરવામાં આવતી મુલાકાતના દાવાં લાભ લેમજ મર્યાદા હોય છે.

* લાભ હેતુ મુલાકાતના સ્વભાવિક સ્તરો

શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિકોએ દર્શાવવામાં આવના મુખ્ય લાભોની ઉલ્લેખ આ રીતે કર્યો છે :-

(i) મુલાકાત પદ્ધતિની સૌથી મુખ્ય લાભ એ દર્શાવવામાં આવ્યો છે કે આ પદ્ધતિ દ્વારા બાળકોની વર્તણૂક અને શૈક્ષણિક સમસ્યાઓની સ્પષ્ટતા પ્રત્યક્ષરૂપે કરવામાં આવે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન બાળકોની પ્રત્યક્ષ રીતે પ્રભાવ પૂર્ણ છે અને બાળક દ્વારા આપવામાં આવેલાં જવાબોનું વિશ્લેષણ કરીને એ નિશ્ચિત નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચે છે.

(ii) મુલાકાત પદ્ધતિ એક એવી પદ્ધતિ છે, જેમાં બાળકોનાં આવેગોમાં અદ્યતન દાવ-લાવ, બોલવાની દેરા વર્તણૂકો નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મુલાકાતકર્તા મળે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક દ્વારા મુલાકાતના આધારે બાળકોની વર્તણૂક અને સંદેશો પિરો જે નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચે છે, તે વધુ નક્કર (Concise) અને વૈજ્ઞાનિક હોય છે અને તેના દ્વારા બાળકોના માનસિક તથા શારીરિક બંને પાસાંઓની પરખ કરવામાં આવે છે.

(iii) સ્વાર્ક (Schwartz, 1977) નું માનવું છે કે શુભાકાલ દ્વારા, ખાસ કરીને સંરચિત શુભાકાલ (Structured Interview) દ્વારા બાળકો અને શૈક્ષણિક સમસ્યાઓ વિશે જે સૂચનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં જેટલી વધુ વિશ્વસનીયતા હોય છે, તેટલી વિશ્વસનીયતા અન્ય પદ્ધતિઓ, જેવી કે પ્રજ્ઞાપતી પદ્ધતિ પ્રાપ્ત કરવામાં આવતી સૂચનાઓમાં નથી હોતી.

* મર્યાદાઓ :-

આવાકાશ લાભી હોવાં છતાં શુભાકાલ પદ્ધતિની કેટલીક મર્યાદાઓ પણ છે, જે નીચે સમાવે છે :-

(i) શુભાકાલ પદ્ધતિમાં વધુ સમય લાગે છે અને સાથે-સાથે આ એક અર્થાત્ પદ્ધતિ પણ અત્યાવશ્યકમાં આવી છે. આમાં વધુ સમય લાગવાનું કારણ એ છે કે, દાની વખત એક-એક બાળક અથવા વિદ્યાર્થીને અલગથી બોલાવીને શુભાકાલ કરવામાં આવી છે. મેં શુભાકાલ કરવાને કોઈ વિદ્યાલયના 500 બાળકોની પણ શુભાકાલ કરવાની હોય તો બાળક વ્યાભાષિક છે કે આમાં સમય અને ખર્ચ બંને વધુ મેંદજી. સમય અને ખર્ચ અચાવીલા માટે દાની વખત શિક્ષક અથવા શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક અથવા શુભાકાલકર્તા એક સાથે દાલાં બધાં વિદ્યાર્થીઓને બેસાડીને શુભાકાલ કરવાની કાફલાત કરી દેતા હોય છે, પરંતુ એમાં કોઈ સાઈકોલોજીકલ નિદ્ધ નથી રહતી કારણે અને કોઈ વૈજ્ઞાનિક નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચી શકાયું નથી. આમાં માળાં પણ દાણું વધુ અર્થાત્ છે, કારણ કે શુભાકાલ માટે શુભાકાલકર્તાને પ્રત્યેક બાળકે એક એકલમ રકમ ચૂકવવી પડે છે.

(ii) દાબી વખત એવું એવામાં આપ્યું છે કે મુલાકાતકર્તા પ્રભામંડળ કે પરિવેશ (Halo effect) થી પ્રભાવિત રહેતાં હોય છે, જેનાથી તેઓ બાળકોના સદ્ગુણો વિશે એક નિષ્ણિત અને ચોક્કસ વૈજ્ઞાનિક નિષ્કર્ષ ઉપર નથી પહોંચી શકતા. પરિવેશ પ્રભાવનો મુખ્યત્વે એ છે કે એક પ્રકારનો એવી મુર્ખદારણા હોય છે કે જેના આધારે મુલાકાતકર્તા દ્વારા બાળકની વર્તણૂક અને સદ્ગુણો વિશે લેવામાં આવેલી નિર્ણય પ્રભાવિત થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે શિક્ષક કોઈ વિદ્યાર્થી વિશે એક નકારાત્મક મુર્ખદારણા (Negative prejudice) બનાવી લે છે, ત્યારે તેઓ દાબી વખત તે વિદ્યાર્થીના દરેક પ્રકારના સદ્ગુણો અને વર્તણૂકોની નકારાત્મક રીતે પરખ કરે છે, એકે તેની વાસ્તવિકતા આનાથી કંદક અલગ જ હોય શકે છે. મુલાકાત પદ્ધતિમાં આ મુર્ખદારણા રોકવાની કોઈ એવધાર્થ નથી.

(iii) મુલાકાત પદ્ધતિ દ્વારા બાળકો માટે જૈસદિક વર્તનની અભ્યાસ કરતી વખતે એ એવામાં આપ્યું છે કે મુલાકાતના પરિવેશ માં આવવાથી દાબી વખત બાળક ગભરાઈ (Nervous) થઈ જવું હોય છે. તે ખૂબ જ ડરી ગયેલું જણાય છે. દાબી વખત તે બાળક એટલું ગભરાઈ જવું હોય છે કે તે બધું જ મનવું હોવાં હતાં તબ પ્રશ્નોના સાચાં જવાબો નથી આપી શકવું. આવી પરિસ્થિતિમાં શિક્ષક અથવા મુલાકાતકર્તા માટે કોઈ નિષ્ણિત અને વૈજ્ઞાનિક નિષ્કર્ષ ઉપર પહોંચવું સંભવ નથી બની શકવું.

(iv) મુલાકાત પદ્ધતિ દ્વારા બાળકોના કિટલાંક વિશિષ્ટ સદ્ગુણો અથવા વર્તણૂકોની અભ્યાસ નથી કરી શકતો. સ્વાર્ક (Swarck, 1977) અનુસાર, મુલાકાત પદ્ધતિ દ્વારા બાળકોના કિટલાંક વિશિષ્ટ સદ્ગુણ, જેવાં કે પ્રભાવિતતા (Honesty) અને અન્ય ગતિ-સંબંધી સદ્ગુણો વિશે મુલાકાતની દોડીક જ મિનિટોની પાત-ચીતમાં સારીસારું અનુમાન લગાવી નથી શકાવું.

(V) શ્રુલાહાત પદ્ધતિની એક સામાન્ય ગતિદશ્ય તથા જલાપવામાં આવી છે કે, કલ્પ યોદીક મિનિટી સુદી જ બાજકીને તથા પૂછીને તથા તેના દ્વારા આપવામાં આવેલાં જવાબો અને દેખાડવામાં આવેલી ભાગ (આવેગી)ની એક નક્કર મિષ્ટર્ષ ઉપરાંત પદ્ધતિયું, તેને ઉવાપળમાં લેવામાં આવેલું એક પગલું જલાપવામાં આવ્યું છે. બાજકના વ્યક્તિવ્યવસ્થા સમસ્ત મૂલ્યાંકન (Overall evaluation) શ્રુલાહાતની કેટલીક મિનિટી ઉપર આધારિત કર્યું, તેને યોગ્ય વૈજ્ઞાનિક પગલું માની ન શકાય.

ઉપરોક્ત વર્ણનથી એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે કે શ્રુલાહાત પદ્ધતિની કેટલીક ખામીઓ છે. આ ખામીઓ હેવાં હતાં તથા શ્રુલાહાત પદ્ધતિની ઉપયોગ શૈક્ષણિક ગ્રંથોપિરામમાં વધુ કરવામાં આવે છે.

* એક સકળ શ્રુલાહાત માટે આવશ્યક પરિસ્થિતિઓ (Necessary Conditions for a Successful Interview) :-

ઉપરોક્ત વર્ણનથી એ સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે કે, શ્રુલાહાત પદ્ધતિમાં કેટલીક ગતિદશ્યો છે, તેમ છતાં તેની ઉપયોગ શૈક્ષણિક ગ્રંથોપિરામમાં દાખી કરવામાં આવે છે. કેટલાંક ગ્રંથોપિરામમાં શ્રુલાહાતની વધુ સકળ બનાવવા માટે એવી પરિસ્થિતિઓ હું વર્ણન કરું છું કે જેમાં શ્રુલાહાતની વધુ સકળતા મળી શકે છે. લિંડકે અને એચેન્સન (1968) અનુસાર, આવી ત્રણ જરૂરી પરિસ્થિતિઓ નીચે આપવામાં આવી છે :-

(i) સુલભતા (Accessibility) :- શૈક્ષણિક સુલભતા (Educational Interview) ની સફળતાથી બાબત ઉપર આધાર રાખી હો કે સુલભતામાં પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોનું કય-કય એવું હોય તે એવી કે જેને બાળક સરળતાથી સિદ્ધિ અથવા સુલભતાકર્તાને બતાવી શકે. બાળકને એવી પ્રશ્ન તો ન પૂછવી એવી કે જેનો જવાબ આપવામાં તેને પધુ અથવા ઘાત, અન્યથા સુલભતાની સફળતા માંગવામાં નહીં આવે.

(ii) સંજ્ઞાન (Cognition) :- સંજ્ઞાનની અર્થથી તથ્યથી હો કે બાળકને એ સંપૂર્ણપણે સમજાઈ હોય તેવી એવી કે તેને જે પૂછવામાં આવે હો. અન્ય શબ્દોમાં, સિદ્ધિ અથવા સુલભતાકર્તાએ જે પ્રકારની પ્રશ્ન પૂછવી એવી કે બાળક સારી રીતે સમજી શકે તેને કયાં સંદર્ભ (Context) માં જે પૂછવામાં આવી રહ્યું હો. આપણે યાદ રાખી બાળક સારીસારી જવાબ આપી શકશે અને સુલભતાની વાસ્તવિક હોય પરિપૂર્ણ થઈ શકશે.

(iii) પ્રેરણા (Motivation) :- સુલભતાની સફળતા માટે પ્રીય પરિસ્થિતિની પ્રેરણાની પરિસ્થિતિ બતાવવામાં આવી હો અન્ય શબ્દોમાં કહેશે તો સુલભતાની સફળતાથી બાબત ઉપર નિર્ભર કરે હો કે, સુલભતામાં પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નોનો જવાબ આપવા માટે બાળક યોગ્ય રીતે પ્રેરિત હોય. એ તે કોઈ કારણસર જવાબ આપી શકતો ન હોય અથવા જવાબ આપવામાં પ્રેરિત ન હોય, ત્યારે તેની પાસેથી સુલભતાની સફળતાની આશા નિરચકિત રહેશે.